

UOT 004.65:006.72:80

Qurbanova Ə.M.

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
afruz@iit.ab.az

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TERMINOLOJİ TƏHLÜKƏLƏR HAQQINDA

Məqalədə “dil sisteminin təhlükəsizliyi” anlayışı milli təhlükəsizlik, informasiya təhlükəsizliyi, dili seçmə müstəqilliyi və dil siyasəti problemləri kontekstində təhlil olunmuşdur. Hazırda gedən qloballaşma prosesinin dünya dillərinə təsiri və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən dillərin qorunması ilə bağlı bir sıra mühüm sənədlərin qəbul olunması məsələlərinə toxunulmuşdur. Müasir dövrdə dünya dillərinin terminologiyası sahəsində mövcud problemlər araşdırılmış və onların həlli yolları müəyyənləşdirilmişdir. Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı istiqamətində dövlət tərəfindən atılan addımlar önə çəkilmişdir. Virtual məkanda Azərbaycan dilinin təsbit olunması və onun terminoloji bazasının qorunması ilə əlaqədar bir sıra tövsiyələr verilmişdir.

Açar sözlər: dil sisteminin təhlükəsizliyi, dil siyasəti, çoxdillilik, birdillilik, beynəlxalq termin.

Giriş

XX əsrin ikinci yarısı və XXI əsrin əvvəlləri qloballaşmanın yüksək səviyyəsi ilə xarakterizə olunur. Bu dünyada geosiyasi və sosial-mədəni vəziyyətin kəskin dəyişilməsi, eyni zamanda, iqtisadi inkişafın yüksək tempi, istehsalın və texnologiyanın yüksəlişi ilə əlaqədardır.

Cəmiyyətin inkişafının müasir mərhələsində qloballaşma ümumdünya iqtisadi, siyasi və mədəni inteqrasiya və unifikasiya proseslərini özündə əks etdirir. Sərhədlərin açılması və genişlənməsi xalqların mədəni həyatında əhəmiyyətli dəyişikliklərə, mədəniyyətlərarası əlaqələrin genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Qloballaşma prosesinin və mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın sürətlənməsi ilə milli dildə də dəyişikliklər baş verir. İlk növbədə, dəyişiklik dilin leksik tərkibinə, əsasən də, milli və xarici sözlərin qarşılıqlı münasibətlərinə aiddir [1].

Belə bir dövrdə dilin qorunması, onun leksik tərkibinin yad sözlərlə doldurulmasının qarşısının alınması, bu istiqamətdə müəyyən məsələlərin həlli vacibdir.

Tədqiqat işində əsas məqsəd qloballaşma şəraitində Azərbaycan dilinin terminoloji bazasına təhlükələrin müəyyənləşdirilməsi və müvafiq təklif və tövsiyələrin verilməsidir.

Bu məqsədlə təhlükəsizliyin digər növləri ilə yanaşı, dil sisteminin, dilin təhlükəsizliyi müxtəlif aspektlərdən təhlil olunmuşdur. Dil üçün əsas təhlükələr göstərilərək, dil siyasətinin bu təhlükələrin aradan qaldırılmasında rolu müəyyənləşdirilmişdir.

Qloballaşma prosesinin dünyadakı dillərə təsiri, dillərin qorunması istiqamətində YUNESKO tərəfindən həyata keçirilən bir sıra layihə və proqramlar, qəbul edilən mühüm sənədlər təhlil edilmişdir. Bu qurumun tərəfindən “Dillərin yaşama qabiliyyəti və yox olması” sənədi və “Yox olmaq təhlükəsi altında olan dillərin Atlası”nın işlənilməsi dillərin qorunması istiqamətində mühüm addımdır.

Məqalədə dilin virtual məkanda təsbit olunması dilin qorunması və inkişafı istiqamətində əsas məsələlərdən biri kimi qiymətləndirilərək, İnternetdə dillərin reyting cədvəli verilmişdir. Həmçinin Azərbaycan dilinin qorunması istiqamətində dövlət tərəfindən atılan addımlar önə çəkilərək, dilimizin istifadə olunma arealının və virtual məkanda yayılmaq imkanlarının kifayət qədər geniş olması təhlil edilmişdir.

Dilin qorunması və inkişafı istiqamətində qarşıda duran vəzifələrin həyata keçirilməsində terminologiya fəaliyyətinin mühüm missiya daşdığı, elmi-texniki tərəqqi ilə terminologiyanın daim inkişaf etdiyi, yeniləndiyi önə çəkilmiş, son zamanlar dünya dillərinin terminologiyasında baş verən proseslər təhlil olunmuş, terminologiya fəaliyyətinə informasiya texnologiyaları mövqeyindən yanaşmanın zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

Azərbaycan dilinin tətbiqi, inkişafı və digər problemlərinin həlli istiqamətində təklif və tövsiyələr verilmişdir.

Dil sisteminin təhlükəsizliyi

Təhlükəsizlik termini altında mürəkkəb sistemin elə vəziyyəti başa düşülür ki, bu zaman daxili və xarici faktorların fəaliyyəti sistemin pisləşməsinə və ya onun fəaliyyətinin və inkişafının qeyri-mümkünlüyünə gətirmir. Təhlükəsizlik - şəxsiyyətin, cəmiyyətin, təşkilatın və s. mühüm həyati maraqların potensial və real mövcud təhlükələrdən müdafiə olunması və ya belə təhlükələrin olmaması halıdır. Təhlükəsizliyin bir sıra növləri var: şəxsi təhlükəsizlik, milli təhlükəsizlik, iqtisadi təhlükəsizlik, sosial təhlükəsizlik, siyasi təhlükəsizlik, ekoloji təhlükəsizlik, informasiya təhlükəsizliyi, hərbi təhlükəsizlik, beynəlxalq təhlükəsizlik və s. Dil sisteminin, dilin təhlükəsizliyi - nisbətən yeni anlayışdır, elmi ədəbiyyatda sistemli təsviri yoxdur. Dil sisteminin təhlükəsizliyi anlayışı çox hallarda milli təhlükəsizlik, informasiya təhlükəsizliyi, dilisəçmə müstəqilliyi və dil siyasəti problemləri kontekstində müzakirə olunur [2]. Akademik müzakirələrdə dil sisteminin təhlükəsizliyi - ya müxtəlif növ təhlükələr üçün obyekt, ya da təhlükəsizliyin əldə edilməsi (dəstəklənməsi) üçün şərtidir. Başqa sözlə, dilin özünün təhlükəsizliyinin qorunması ilə yanaşı, onun digər növ təhlükəsizliklərin təmin olunmasında rolu da çox əhəmiyyətlidir.

2001-ci ildə ABŞ-da baş verən 11 sentyabr hadisəsində urdu, hindi və s. dillərdə təcrübəli tərcüməçilərin çatışmazlığı Nyu-Yorkda Ümumdünya ticarət mərkəzinə hücumun qarşısını almağa mane oldu. Belə ki, dəhşətli hadisənin qarşısını almağa kömək edə biləcək sənədlərin yaxşı tərcümə edilməməsi ABŞ-ın milli təhlükəsizliyinə xətər gətirdi.

Fransada 1970-1980-ci illərdə ingilis dilinin qarşısıalınmaz şəkildə geniş yayılması cəmiyyət tərəfindən doğma ana dilinin itirilməsi təhlükəsi kimi qarşılandı və 1994-cü ildə fransız dilinin qorunması haqqında qanun (J.Tubon qanunu) qəbul olundu. Parisin küçələrindən ingilis dilində lövhələrin çıxarılması, hətta ingilis şirkətlərinin adlarının fransız dilinə tərcümə olunması qərarı verildi.

Müxtəlif ölkələrin (regionların) informasiya texnologiyaları və ya informasiya mənbəyinə qeyri-bərabər çıxışı və ya İnternetdə təqdim olunan dili (dilləri) bilməməsi İqtisadi biliklərə əsaslanan cəmiyyət üçün təhlükə informasiya bərabərsizliyi yaradan səbəblərdən biri sayılır.

Hazırkı dövrdə dilin qorunması və inkişafı Avropa Birliyinin dil siyasəti kimi elan edilir. Bu sahədə müvəffəqiyyət əldə etməyin əsas yolu birdən çox xarici dilin öyrənilməsi və dil öyrənilməsinin yetkin yaşlarda da davam etdirilməsidir.

Dil üçün əsas təhlükə aşağıdakılardır:

- şifahi və yazılı nitqin xarici sözlərlə doldurulması, belə ki, reklamda, ticarət müəssisələrinin adlarında, məişətdə və peşəkar ünsiyyətdə, kütləvi informasiya vasitələrinin mətnlərində, həmçinin ictimai və siyasi xadimlərin rəsmi çıxışlarında, televiziya aparıcılarının nitqində, elmi ədəbiyyatda və s. yabançı sözlərdən istifadə olunması;
- nitqin kriminallaşması, nitqin kriminal dünyanın təmsilçiləri üçün xarakterik olan jarqon ifadələrlə həddən artıq doldurulması; Həm gənc, həm də yaşlı nəslin nümayəndələrinin, bəzən rəsmi şəxslərin nitqlərində təsadüf edilir, əsasən onlayn ünsiyyət zamanı dəb halını alır;
- əhalinin savadlılıq səviyyəsi və nitq mədəniyyətinin aşağı düşməsi, bu isə məktəblərdə ana dilinin tədrisinin aşağı düşməsi ilə əlaqədardır.

Yuxarıda sadalanan problemlər ölkənin milli birliyinin, mənəvi mədəniyyətinin və intellektual potensialının dağılmasına səbəb olur, bu halda dilin təhlükəsizliyinin təmin olunması milli təhlükəsizliyin əsas məsələlərindən birinə çevrilir.

Dil siyasətinin dilin meydana gələn təhlükələrdən qorunmasında böyük rolu var. Bu siyasət dövlətdə və cəmiyyətdə dil sisteminin problemlərinin həlli üzrə ideoloji prinsip və praktiki

tədbirlərin məcmusu kimi müəyyən edilir.

Beləliklə, dil sisteminin təhlükəsizliyi – çoxölçülü, kompleks anlayışdır və xüsusiyyətləri çox zaman ölkədə sosial linqvistik vəziyyətlə müəyyən olunur.

Dünya dillərinin mövcud vəziyyəti və istifadə səviyyəsi

Dünyada gedən qloballaşma prosesinin dünyadakı dillərə təsiri nəticəsində hazırda mövcud olan təxminən altı mindən çox dilin yarımından çoxu yox olmaq təhlükəsi ilə üzləşib [3]. İlkin olaraq, bu risk qrupuna kiçik xalqların dilləri düşür. Buna görə də YUNESKO yox olmaq təhlükəsi ilə üzləşən dillərin ümumi vəziyyətini izləməyi və bu problemlərin aradan qaldırılması yollarını araşdırmağı qarşıya məqsəd qoymuşdur. Çünki ən az istifadə olunan dillər də, heç şübhəsiz ki, öz-özlüyündə müəyyən bir mədəniyyətin təzahürüdür. Dünya ictimaiyyətinin diqqətini bu problemə yönəltmək, həmçinin lazımı tədbirlər görmək məqsədilə YUNESKO-nun təşəbbüsü ilə 2000-ci ildən etibarən hər il 21 fevral “Beynəlxalq ana dili günü” kimi qeyd edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan da bu təşəbbüsə qoşulmuşdur. Bu günün qeyd edilməsində əsas məqsəd dil və mədəniyyət müxtəlifliyinin müdafiəsi və qorunmasıdır.

Bu istiqamətdə bir sıra sənədlər – “Mədəniyyət müxtəlifliyinin ümumi Bəyannaməsi” (2001) [4], “Qeyri-maddi mədəniyyət irsinin qorunması üzrə Konvensiya” (2003) [5], “Çoxdilliliyin yayılması və istifadəsi və kiberməkana əlyetərlik üzrə Tövsiyə” (2003) [6] qəbul edilmişdir.

Ümumiyyətlə, dillər yaşama qabiliyyətinə görə müxtəlif qruplara bölünür. Bəs yox olan növləri hansı meyar və prinsiplərə görə aşkarlamaq olar?

2002-2003-cü illərdə YUNESKO dillərin yaşama qabiliyyətinin təyin edilməsi məqsədilə metodologiyanın işlənilməsi üçün Beynəlxalq Linqvistlər qrupuna müraciət etdi. Yox olmaq təhlükəsi altında olan dillər üzrə ixtisaslaşmış bu ekspertlər qrupu “Dillərin yaşama qabiliyyəti və yox olması” adlı sənədin konsepsiyasını işlədi. Bu və ya digər dil üzrə təhlükənin qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı 9 meyar müəyyən olunmuşdur [7]:

1. dilin nəsildən-nəslə ötürülməsi;
2. cəmiyyətin doğma dilə münasibəti;
3. dilin istifadə sahəsi;
4. rəsmi statusu və istifadəsi daxil olmaqla, verilən dilə münasibətdə dövlət siyasəti;
5. sənədlərlə əsaslandırmanın forma və keyfiyyəti;
6. yeni sahələrdə və KİV-də dilin istifadəsi;
7. dilin öyrənilməsi üçün materialın olması;
8. dil daşıyıcılarının əhalinin ümumi sayında payı;
9. dil daşıyıcılarının ümumi sayı.

Ayrılıqda götürülmüş heç bir meyar hansısa bir dilin vəziyyəti haqqında qətiyyətli mühakimə yürütməyə imkan vermir. Dilin nəsildən-nəslə ötürülməsi əsas sayılır, digər heç bir meyar dilin qorunmasına belə təsir etmir. Bu deyilənlərə əsaslanaraq, mütəxəssislər bütün mövcud dilləri altı qrupa bölmüşlər (Cədvəl 1). Bütün bunlar YUNESKO tərəfindən 2003-cü ildə qəbul olunmuş ““Dillərin yaşama qabiliyyəti və yox olması” adlı sənəddə öz əksini tapmışdır [8].

Hazırda mövcud olan dünya dillərindən 2473-ü axırıncı beş qrupa aiddir. Bu problemin daha əlverişli öyrənilməsi və həlli üzrə daha səmərəli iş aparılması üçün “Yox olmaq təhlükəsi altında olan dillərin Atlası” yaradılmışdır (Şəkil 1). Atlas yox olmaq təhlükəsi altında olan dillərin hansı regionlarda olmasını görməyə imkan verir. Məsələn, 2473 dilin hamısı xəritədə göstərilib, bu layihədən istifadə etməklə qrupların hər birinin ayrı-ayrılıqda coğrafi mövqeyinə baxmaq olar [9].

Dünya üzrə dillərin ən çox sıradan çıxdığı regionlar Avstraliyanın şimal hissəsi, Cənubi Amerikanın mərkəzi, Oklahoma və ABŞ-in cənub-qərbi, Sakit okeanın şimal-qərb hissəsi və Şərqi Sibirdir [10].

Bu problemlərin həlli istiqamətində görülən tədbirlərdən biri də virtual məkanda mədəniyyət və dil müxtəlifliyinin qorunması məqsədi ilə çoxdilliliyin inkişafının dəstəklənməsi

və stimullaşdırılmasıdır [11].

Cədvəl 1.
Dillərin yaşama qabiliyyəti və yox olması

Təhlükənin dərəcəsi	Sınıf	Nəsildən nəsə ötürülmə
Təhlükəsizdir	5	Dildə bütün əhali danışır, dilin nəsildən nəsə ötürülməsi kəsilməzdir
Zəifdir, boşluqlar var	4	Uşaqların çoxu ana dilində danışır, lakin dil bəzi yerlərdə məhdudlaşa bilər (məsələn, evdə)
Yox olmaq təhlükəsi var	3	Uşaqlar dili evdə ana dili kimi öyrənmirlər
Yox olmaq həddindədir	2	Dildə yalnız üçüncü nəslin nümayəndələri (nənə və babalar) danışır, valideyinlər dili bilmirlər və öz aralarında və uşaqlarla bu dildə danışmırlar
Yox olmaq təhlükəsi kritik həddədir	1	Dilin ən gənc daşıyıcıları nənə və babalardır, onlar ana dilini zəif bilirlər və nadir hallarda bu dildən istifadə edirlər
Yox olmuşdur	0	Heç bir daşıyıcısı yoxdur

Ümumiyyətlə, təbii fəlakətlər nəticəsində hər hansı bir xalqın tamamilə məhv olması, təhsil sistemində bu və ya digər səbəbdən doğma dildən yox, digər dildən istifadə olunması, İKT-nin və İnternetin inkişafı nəticəsində virtual məkanda multidildən monodilə doğru prosesin sürətlənməsi kimi səbəblər dillərin mövcud olmasına təhlükələr yaradır.

Hal-hazırda İnternetdə ən çox istifadə olunan ilk 10 dilin reyting göstəricisinə görə, ingilis dili 28,6%, çin dili 23,2%, ispan dili 7,9%, ərəb dili 4,8%, portuqal dili 4,3%, yapon dili 3,9%, rus dili 3,1%, alman dili 2,9%, fransız dili 2,8%, malay dili 2,7% təşkil edir (Cədvəl 2). İnternetdə istifadə olunan digər dillərin payına isə 15,7% düşür [12]. Başqa sözlə, bu proses zamanı bir neçə geniş istifadə olunan dil daha da böyük arealda yayılır, dünya xalqları arasında əsas ünsiyyət vasitəsinə çevrilir, eyni zamanda digər dilləri sıxışdırır.

XXI əsrdə virtual məkanda dilləri gözləyən bu problemlərlə mübarizə aparmaq, onların həlli üçün səmərəli və təcili tədbirlər görmək məqsədi ilə BMT Baş Assambleyası 2008-ci ili Beynəlxalq Dillər İli elan etmişdir [13].

Azərbaycan dilinin qorunmasına dövlət qayğısı

Bəs, Azərbaycan dilinin qorunması, inkişafı üçün hansı işlər görülmüş, hal-hazırda hansı layihələr həyata keçirilir? Dilimizin inkişaf etdirilməsi üçün bir sıra addımlar atılmışdır. Belə ki, ana dilinə həmişə xüsusi diqqətlə yanaşan, dilimizin dərin bilicisi olan ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən bu istiqamətdə mühüm əhəmiyyətə malik sənədlər: “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərman (12 yanvar 2003-cü il) [14], “Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyasının təşkilinin təsdiq edilməsi haqqında” Sərəncam (4 iyul 2001-ci il) [15], “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” Fərman (9 avqust 2001-ci il) imzalanmışdır [16]. Eyni zamanda, ulu öndər Heydər Əliyevin 2 yanvar 2003-cü il tarixli Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanun (sentyabr 2002-ci il) [17] qüvvəyə minmiş, qanunda dövlətin ana dilinə qayğısı sahəsindəki əsas vəzifələri dəqiq müəyyənləşdirilmişdir.

Şəkil 1. Yox olmaq təhlükəsi altında olan dillərin Atlası

Cədvəl 2.
İnternetdə ən çox istifadə olunan dillər

İnternetdə dillərin ilk onluğu	Dil üzrə internet istifadəçiləri	İnternetin yayılması (% əhali)	İnternetdə istifadəçilərin artımı (2000 - 2013)	Ümumdünya İnternet istifadəçiləri (%-lə)	Dildə danışan dünya əhalisi (2014)
İngilis	800,625,314	58.4%	468.8%	28.6%	1,370,977,116
Çin	649,375,491	46.6%	1,910.3%	23.2%	1,392,320,407
İspan	222,406,379	50.6%	1,123.3%	7.9%	439,320,916
Ərəb	135,610,819	36.9%	5,296.6%	4.8%	367,465,766
Portuqal	121,779,703	46.7%	1,507.4%	4.3%	260,874,775
Yapon	109,626,672	86.2%	132.9%	3.9%	127,103,388
Rus	87,476,747	61.4%	2,721.8%	3.1%	142,470,272
Alman	81,139,942	85.7%	194.9%	2.9%	94,652,582
Fransız	78,891,813	20.9%	557.5%	2.8%	377,424,669
Malay	75,459,025	26.6%	1,216.9%	2.7%	284,105,671
Dillərin ilk onluğu	2,362,391,905	48.5%	696.1%	84.3%	4,856,715,562
Digər dillər	440,087,029	19.0%	585.2 %	15.7 %	2,325,143,057
Dünyada cəmi	2,802,478,934	39.0%	676.3 %	100.0 %	7,181,858,619

Azərbaycan dilinin qorunması istiqamətində aparılan işlərin davamı olaraq Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən imzalanan "Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında" Sərəncamda (12 yanvar 2004-cü il) latın qrafikalı yeni Azərbaycan əlifbası ilə dərsliklərin, elmi əsərlərin, lüğətlər və bədii ədəbiyyat nümunələrinin çap olunaraq istifadəyə verilməsi nəzərdə tutulmuşdur və bu sərəncam milli ədəbi dilin daha da zənginləşməsi və dilçiliyin əsaslı inkişafı baxımından əhəmiyyətli olmuşdur [18]. Dövlət başçısı tərəfindən həmçinin 2012-ci il mayın 23-də "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı"nın

hazırlanması barədə Sərəncam imzalanmışdır [19]. Sərəncamda Azərbaycan dilinin tarixi təkamül və inkişaf mərhələlərinə elmi-tarixi rəkursdan nəzər salınmış, qloballaşma şəraitində bu sahədə mövcud problemlər, görülməli olan tədbirlər öz əksini tapmışdır. Bu sənəddə Azərbaycan dilində İnternet resurslarının qıtlığının, elektron və interaktiv dərsliklərin yoxluğunun, Azərbaycan dilini öyrənən əcnəbidilli insanlar üçün tədris vəsaitlərinin bir çox hallarda müasir tələblərə cavab verməməsinin, Sovet dövründə Azərbaycan dilçilərinin dünya elmində gedən proseslərdən təcrid olunması ilə ölkəmizdə dilçilik sahəsindəki nəzərəçarpan boşluğun hələ də aradan qaldırılmamasının narahatlıq doğurduğu qeyd olunmuşdur. Ölkə Prezidentinin 2013-cü il 9 aprel tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı” ölkədə dil siyasətinin uğurla həyata keçirilməsində mühüm fəaliyyət sənədidir. Dövlət proqramı 2013-2020-ci illər ərzində mədəniyyətimizin güzgüsü olan ana dilimizin saflığının və zənginliyinin qorunması istiqamətində bir sıra zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Proqramın məqsədi Azərbaycan dilinin istifadəsinə və tədqiqinə dövlət qayğısının artırılması, Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsi, ölkədə dilçilik araşdırmalarının əsaslı surətdə yaxşılaşdırılmasıdır. Sənəd, eyni zamanda, dilçiliyin aparıcı istiqamətlərində fundamental və tətbiqi tədqiqatların inkişafına yönəldilmiş yaradıcılıq səylərinin birləşdirilməsini və dilçiliyin müasir cəmiyyətin aktual problemləri ilə əlaqələndirilməsini nəzərdə tutur.

Dilin tətbiqi və inkişafına belə yüksək dövlət dəstəyinin mövcudluğu, dilimizin istifadə olunma arealının kifayət qədər geniş olması onu qətiyyənlə belə təhlükələrin gözləmədiyini göstərir. Əlavə olaraq, virtual məkanda Azərbaycan dili daha da geniş yayılmaq imkanları qazanır.

Azərbaycanda terminologiya sahəsində mövcud problemlər və onların həlli yolları

Dilimizin qorunması, saflığının təmin olunması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində qarşıda duran vəzifələrin həyata keçirilməsində terminologiya fəaliyyəti mühüm missiya daşıyır. Belə ki, əvvəllər Azərbaycanda terminoloji mühtəvi həm dövlət, həm də ictimaiyyət tərəfindən nəzarətdə saxlamaq mümkün idi. Bunun da bir sıra səbəbləri var idi. Həmin vaxtlar xarici dillərdən Azərbaycan dilinə tərcümə olunan çap materiallarının sayı çox deyildi, tərcümə prosesi ciddi şəkildə nəzarətdə idi və ölkə daxilində çap olunan materiallar da müxtəlif səviyyəli ekspertizadan keçirilirdi. Digər tərəfdən, kütləvi informasiya vasitələrində (televiziya, radioda və s.) verilən materiallar digər tələblərlə yanaşı, həm də terminoloji tələblərə cavab verməli idi, dilimizdə yad sözlər işlətmək böyük qəbahət sayılırdı [20].

Son zamanlar ölkəmizdə xarici ölkələrə məxsus KİV-in geniş yayılması, ən başlıcası, İnternetin cəmiyyətin müxtəlif sferalarına sürətlə nüfuz etməsi, insanların müxtəlif bilik sahələrinə aid məlumatlardan istifadə etməsi nəticəsində azərbaycandilli terminoloji mühtəvi nəzarətdə saxlamaq çox çətin məsələyə çevrilib. Belə bir şəraitdə dilin terminoloji bazasını yad sözlərdən qorumaq, inkişaf etdirmək, bütün dünya azərbaycanlılarının müraciət etmək imkanı olan bir onlayn resurs yaratmaq, yeni terminlərin yaradılması prosesinə virtual məkanın imkanlarından istifadə etməklə interaktiv forumlar vasitəsilə geniş ictimaiyyəti cəlb etmək və s. mühüm vəzifələrdir.

Cəmiyyətin bir çox fəaliyyət sahələrinə nüfuz edən qloballaşmanın dilə birbaşa təsir dairəsi onun leksik səviyyəsi ilə bağlıdır. Leksikanın əsas və ən fəal bölmələrindən biri olan terminologiya elmi-texniki tərəqqi, qloballaşma ilə əlaqədar dəyişir, yenilənir. Beynəlxalq aləmə, Avropaya birbaşa çıxış dilin bütün səviyyələri ilə yanaşı, terminologiyaya da təsir göstərir [21].

Son illər dilin alınma sözlərlə zənginləşməsi də təbii prosesdir. Dünyada elə bir dil yoxdur ki, onun lüğət tərkibi alınma sözlərlə zənginləşməsin. Bu prosesin qarşısına sədd çəkmək, əslində, inkişafdan geri qalma deməkdir. Amma dilin alınma sözlərlə lüzumsuz yerə yüklənməsinə də yol vermək olmaz. Alınma sözlər də dilin qrammatik qayda-qanunlarına uyğunlaşmaqla bərabər, anlayışı dəqiq təyin etməlidir.

Müasir dövrdə dünya dillərinin terminologiyası, ingilis dili istisna olunmaqla, unifikasiya olunur. Bu proses xüsusən informasiya və telekommunikasiya sahəsində aparılır. Bu səbəbdən milli terminoloji sistemlərin elmi-texniki, ictimai-siyasi və ya kütləvi informasiya vasitələrinin

terminologiyası olmasından asılı olmayaraq, “olum və ya ölüm” problemi ortaya çıxır [22].

Elmi-informasiya və ictimai-siyasi terminologiya sahəsində ən yaxşı halda beynəlxalq terminlərə müraciət olunur, pis halda isə daha iri qonşu xalqa və ya ənənəvi dilə müraciət olunur.

Hökranlıq edən dillərin doğma dili sıradan çıxarmaq kimi təsirlərindən qaçılması, milli dilin elmi və ictimai-siyasi həyatın bütün sahələrində mübadilə vasitəsinə çevrilməsi üçün dövlət tərəfindən hansı addımlar atılmalıdır?

İnformasiya vasitələrinin iqtisadi qloballaşması və texniki imkanları şəraitində ayrı-ayrı xalqların dil seçmə xüsusiyyətini qorumaq olarmı?

Dil seçmə müstəqilliyinin qorunmasına can atmaq lazımdır, yoxsa qloballaşma prosesinin mövcud reallıqlarını, bütün dillərdə elmi-texniki, ictimai-siyasi terminologiyanın birləşməsinə etiraf etmək lazımdır?

Dünyada ingilis dili və əlavə olaraq bir neçə dil beynəlxalq kommunikasiya və elmi-informasiya mübadiləsi dili sayılır. Avropa və Asiyanın inkişaf etmiş ölkələrinin dilləri olan fransız, alman, yapon, çin dilləri belə ingilis dili ilə rəqabət apara bilmir. Beləliklə, dünyada terminin qarşılığının seçilməsi məsələsinin həlli üçün iki istiqamət var. Birinci istiqamət - beynəlxalq terminin milli dilə dəyişdirilmədən gətirilməsi. İkinci istiqamət - beynəlxalq terminin milli terminlə tam əvəzlənməsi. Hər iki halın öz təhlükələri var. Azərbaycanın müvafiq qurumları, eləcə də, AMEA-nın müvafiq elmi-tədqiqat müəssisələrinin fəaliyyətinin nəticələrinə görə, xarici dildə olan terminin Azərbaycan dilində qarşılığının seçilməsi istiqamətində müsbət işlər görülür. Elmi mətnlərdə beynəlxalq terminlərdən istifadə oluna bilər, lakin geniş istifadədə terminin qarşılığına üstünlük verilir.

Yuxarıda deyilənlərdən belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, müasir şəraitdə son elmi nailiyyətləri əks etdirən elmi-informativ fikrin inkişafını təmin edə bilməyən dillər üçün ümumi bir dildən – beynəlxalq mübadilə dilindən istifadə etmək səmərəlidir. Müasir dünyada, bu, reallıq kimi qəbul olunmasa da, belədir.

Hazırkı dövrdə hər hansı bir informasiya əldə etmək üçün əlverişli vasitə informasiya texnologiyalarıdır. Bunu nəzərə alaraq İnternet resursları daha da zənginləşdirilməli, dilimizin, mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın, musiqimizin qorunması, inkişafı və təbliği üçün yeni-yeni saytlar yaradılmalıdır.

2001-ci ildən fəaliyyətə başlayan nəhəng Wikipedia virtual ensiklopediyası hazırda milyonlarla informasiya resursunu özündə birləşdirir. Portalda 286 dildə 35 milyon məqalə və 25 milyon şəkil, audio-video materiallar (Vikipedianın *Commons* anbarında 25 milyon media-fayl saxlanılır) toplanmışdır. Bu virtual ensiklopediyada qeydiyyatdan keçmiş istifadəçilərin sayı 60 milyona yaxın, ümumi istifadəçilərin sayı isə 300 milyondur. Bir ayda, orta hesabla, bütün dünya üzrə həmin portala 4 milyard müraciət olunur [23].

Bu gün dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan 50 milyondan çox azərbaycanlı doğma ana dilimizin inkişafı və bütün dünyada tanınması üçün fəal işlər görməli, onun qorunması üçün əməli addımlar atmalıdır.

Nəticə

Qeyd etdiyimiz kimi, əvvəllər dilimiz qapalı informasiya mühitinin hesabına qoruna bilirdi. İndi isə informasiya mühiti açıqdır və virtual məkanda inteqrasiya prosesi gedir. Belə açıq cəmiyyət şəraitində dili qorumaq və inkişaf etdirmək çox çətindir. Bütün bu səbəblərdən dilimizi, onun lüğət tərkibini qorumaq, onun təbii inkişafına mane olan mənfi amillərin təsirini minimuma endirmək vacibdir.

Bu reallıqları nəzərə alaraq Azərbaycan dilinin tətbiqi, inkişafı və digər problemlərinin həlli istiqamətində aşağıdakılar tövsiyə olunur:

- bu istiqamətdə fundamental, genişmiqyaslı elmi tədqiqatların, təhlillərin və araşdırmaların aparılması;
- Azərbaycanın şəhərlərində, kənd və qəsəbələrində restoran, mağaza və digər iaşə və məişət obyektlərinə əcnəbi dildə adların verilməsinin qadağan edilməsi ilə bağlı tədbirlərin görülməsi;

- KİV-də, xüsusən də, televiziya kanallarında çıxışların dilin ədəbi normalarının qorunması və zənginləşdirilməsi baxımından monitorinqdən keçirilməsinin təmin edilməsi mexanizmlərinin işlənilməsi;
- Azərbaycan dilinin tətbiqinin genişləndirilməsi və inkişafı sahəsində vəziyyətin monitorinq sisteminin işlənilməsi;
- dilin və dilçiliyin müxtəlif problemləri ilə məşğul olan müxtəlif təşkilatlar arasında fəaliyyətin əlaqələndirilməsi;
- dövlətin dil siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflərin hazırlanması;
- dilin əcnəbilər tərəfindən öyrənilməsi üçün tədris vəsaitlərinin və elektron resursların işlənilməsi;
- müvafiq normativ-hüquqi sənədlərin işlənilməsi;
- dilin inkişafı, tətbiqinin genişləndirilməsi və təbliği üçün veb.2 texnologiyası əsasında yeni saytların yaradılması;
- elm və texnikanın müxtəlif sahələri üzrə terminləri özündə əks etdirən veb-saytların yaradılması və s.

Ədəbiyyat

1. Долгова Т.В. Влияние процессов глобализации на национальные языки и интернационализацию терминов, 17_Dolgoва_- Влияние_процессов_глобализации_на_национальные_языки.pdf
2. Гриценко Е.С. Язык и безопасность в контексте глобализации. Научный журнал Власть, М., 2011, № 11, с. 9-11.
3. Доржиева М. 80% языков мира находятся под реальной угрозой исчезновения, Великая Эпоха, 2013, <http://www.epochtimes.ru/content/view/80047/5/>
4. Universal Declaration on Cultural Diversity. Adopted by the 31st Session of the General Conference of UNESCO, Paris, 2 November 2001, 44 p.
5. Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage, Paris, 17 October 2003, <http://www.unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540e.pdf>.
6. Recommendation concerning the Promotion and Use of Multilingualism and Universal Access to Cyberspace, The General Conference, Paris, 15 October 2003, <http://www.portal.unesco.org/>
7. Methodology for assessing language vitality and endangerment. <http://www.unesco.org/new/ru/culture/themes/endangered-languages/language-vitality/>
8. UNESCO Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages. Language Vitality and Endangerment. Paris, 10–12 March 2003, http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/Language_vitality_and_endangerment_EN.pdf
9. UNESCO Interactive Atlas of the World's Languages in Danger, <http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php?hl=en&page=atlasmap>
10. Мир теряет языки, <http://www.akzia.ru>
11. Рекомендации о развитии и использовании многоязычия и всеобщем доступе к киберпространству, <http://www.unesdoc.unesco.org/images/0013/001331/133171r.pdf>
12. <http://www.internetworldstats.com>
13. Message from Mr Koïchiro Matsuura, Director-General of UNESCO, on the occasion of International Mother Language Day, 21 February, 2008, <http://www.unesdoc.unesco.org/images/0015/001568/156825e.pdf>
14. "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Bakı şəhəri, 18 iyun 2001-ci il, <http://www.president.az>
15. "Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyasının təşkilinin təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Bakı şəhəri, 4 iyul 2001-ci il,

<http://www.president.az>

16. "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Bakı şəhəri, 9 avqust 2001-ci il, <http://www.president.az>
17. "Dövlət dili haqqında" Qanunun təsdiqi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Bakı şəhəri, 2 yanvar 2003-cü il, <http://www.president.az>
18. "Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Bakı şəhəri, 12 yanvar 2004-cü il, <http://www.president.az>
19. "Azərbaycan dilinin qlobollaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Bakı şəhəri, 23 may 2012-ci il, <http://www.president.az>
20. Əliquliyev R.M., Qurbanova Ə.M. Virtual məkanda Azərbaycan dilinin problemləri və həlli yolları, Terminologiya məsələləri, Bakı, 2009, s. 11-18.
21. Sadıqova S.A. Ana dili milli varlığımızın aynasıdır, <http://www.xalqgazeti.com>
22. Куранбеков А. Проблемы формирования научно-технической терминологии в современном персидском языке // Вопросы филологии, 2003, № 2 (14), с. 16-18.
23. <http://www.wikipedia.org>

УДК 004.65:006.72:80

Гурбанова Афруз М.

Институт Информационных Технологий НАНА, Баку, Азербайджан
afruz@iit.ab.az

О терминологических угрозах Азербайджанскому языку в условиях глобализации

В статье понятие «языковая безопасность» обсуждается в контексте проблем национальной безопасности, информационной безопасности, языкового суверенитета и языковой политики. Были затронуты такие вопросы, как влияние процесса глобализации на языки мира, принятие международными организациями ряда деклараций и других важных документов, направленных на защиту языков мира. Рассмотрены проблемы, имеющиеся в настоящее время в области терминологии языков мира, и определены пути их решения. Отмечена деятельность государства, направленная на сохранение и развитие азербайджанского языка. Даны необходимые рекомендации по определению состояния и уровня использования азербайджанского языка и по защите его терминологической базы в виртуальном пространстве.

Ключевые слова: языковая безопасность, языковая политика, моноязычие, национальный термин, международный термин.

Afruz M.Gurbanova

Institute of Information Technology of ANAS, Baku, Azerbaijan
afruz@iit.ab.az

About the terminology threats of the Azerbaijani language in terms of globalization

The article analyzes the "language system security" in the context of the national security, information security, freedom of language and language policy problems. The impact of ongoing globalization process on the languages, and adoption of a number of important documents on the protection of languages by the international organizations around the world is mentioned. The existing problems in the terminology of the world languages are defined and their solution ways are defined. The article focuses on the measures taken by the government towards the protection and development of the Azerbaijani language. Necessary recommendations are given on the representation of the Azerbaijani language in the virtual space and the protection of its terminology base.

Key words: language system security, language policy, multilingual, monolingual, national terms, international terms.